

Inteligencja emocjonalna sprawców przestępstw przeciwko mieniu

Przemysław Piotrowski*

Instytut Psychologii Stosowanej, Uniwersytet Jagielloński, Kraków

Bożena Gulla

Instytut Psychologii Stosowanej, Uniwersytet Jagielloński, Kraków

Mieczysław Jaskułowski

Areszt Śledczy Warszawa-Służewiec

EMOTIONAL INTELLIGENCE IN PROPERTY CRIMES OFFENDERS

Emotional intelligence deficits are considered an important factor in the analysis of crime causation (Fisher et al., 1999; Carroll et al., 2006). In the case of property crimes (motivated by financial gain), the relationship between a low level of emotional intelligence and the criminal act seems to be less obvious than for violent crimes. Moreover, research results obtained in the last few years, have not explained this issue. Three groups of criminals took part in this study: 54 juvenile robbers, 52 adults who were serving sentences for street robbery and 30 prisoners sentenced for theft. Research technique used: the Emotional Intelligence Questionnaire INTE by Jaworowska and Matczak (2001). The findings show that the subjects had an average level of emotional intelligence. No statistically significant differences between the studied groups were obtained.

WPROWADZENIE

Nie ulega wątpliwości, że pojęcie inteligencji emocjonalnej jest jednym z terminów, które w ciągu minionych dwudziestu laty zrobiły „największą karierę” w psychologii. Co więcej – podobnie, jak niegdyś skrót IQ (*intelligence quotient*), obecnie EI (*emotional intelligence*) jest w obszarze nauk społecznych powszechnie rozpoznawalną etykietą. Zwolennicy wyróżnienia i badania tego konstruktów twierdzą, że obejmuje on cały szereg kompetencji ważnych dla funkcjonowania jednostki. Nie brakuje jednak opinii mniej entuzjastycznych: niektórzy badacze (por. Matthews i in., 2004) wskazują na fakt, iż aby można było uznać EI za pojęcie mające prawdziwą wartość w nauce, należy przezwyciężyć wiele problemów znaczeniowych, metodologicznych i odnoszących się do praktyki psychologicznej. Zeidner i współpracownicy (2008) wyróżnili na przykład cztery odrębne schematy konceptualizacji, w obrębie których wyjaśnia się i bada zjawisko inteligencji emocjonalnej; wspomniany Matthews i jego zespół (2004) wyróżnili aż osiem takich alternatywnych paradygmatów.

Wspomniane kontrowersje towarzyszą także stosowaniu pojęcia EI w kryminologii. Biorąc pod uwagę zna-

czenie rozumienia i regulacji emocji w funkcjonowaniu interpersonalnym można założyć, iż przestępców charakteryzuje niższy poziom inteligencji emocjonalnej, niż osoby niepopelniające przestępstw. Badania – nawet w przypadku przestępstw tak mocno związanych z kwestią funkcjonowania emocjonalnego sprawców, jak czyny na tle seksualnym – przynoszą jednak sprzeczne wyniki. Przykładowo, niektórzy badacze stwierdzili u przestępców seksualnych deficyty w zakresie umiejętności rozpoznawania emocji (Lisak i Ivan, 1995), empatii (Fisher, Beech i Browne, 1999) oraz relacji interpersonalnych (Bumby i Hansen, 1997), podczas gdy wyniki innych nie potwierdzają żadnych zaburzeń w sferze emocji (Puglia i wsp., 2005). Między innymi ze względu na tego typu niejasności i sprzeczne wyniki badań, charakterystyka poziomu EI w populacji przestępców wydaje się być problemem interesującym.

PRZESTĘPCZOŚĆ A INTELIGENCJA EMOCJONALNA

KONSTRUKT INTELIGENCJI EMOCJONALNEJ

Popularyzację pojęcia inteligencji emocjonalnej psychologia zawdzięcza Danielowi Golemanowi (1999). Nowy konstrukt stworzyli i najpełniej opisali Mayer, Caruso i Salovey (1999, 2000; tzw. kompetencyjny model inteligencji emocjonalnej), którzy wśród kompetencji, jakie zawiera inteligencja emocjonalna, wymienili umiejętność identyfikowania i nazywania emocji (własnych oraz

* Korespondencję dotyczącą artykułu można kierować na adres: Przemysław Piotrowski, Instytut Psychologii Stosowanej, Uniwersytet Jagielloński, ul. Łojasiewicza 4, 30-348 Kraków.

e-mail: ppiotro@wp.pl

innych ludzi), zdolność ekspresji i trafnego wyrażania emocji, możliwość wykorzystywania emocji w procesach myślenia i rozwiązywania problemów, głębsze rozumienie i analizowanie złożonych stanów afektywnych, a także samokontrolę emocji. Koncepcja inteligencji emocjonalnej wpisuje się w tendencję do poszukiwania i opisywania inteligencji wielorakich Gardnera (2002). Stanowi uzupełnienie inteligencji rozumianej jako zespół zdolności poznawczych i ma wobec niej charakter komplementarny,

Cztery podstawowe kompetencje inteligencji emocjonalnej, wyróżnione przez Mayera, Caruso i Saloveya (1999) to:

1. Percepcja emocji, dotycząca zdolności do rozpoznawania emocji swoich i innych, a także emocji zawartych w działach sztuki, literaturze, muzyce i historii. Obejmuje ona (Maruszewski i Ścigała, 1998) identyfikowanie emocji na podstawie takich wskaźników, jak mimika, pantomimika, wokalizacja, wygląd, wskaźniki fizjologiczne. Dzięki tej kompetencji możliwe jest rozpoznawanie zafałszowań w przekazach emocjonalnych, co ułatwia poruszanie się w sytuacjach społecznych,
2. Ułatwienie myślenia, czyli zdolność do generowania, używania i odczuwania emocji, po to, aby komunikować swoje uczucia lub by wykorzystywać je w innych procesach poznawczych. Emocje stanowią swoisty filtr percepcyjny, kierują uwagę na to, co w danej sytuacji najistotniejsze, umożliwiają szybką, skrótową ocenę sytuacji społecznych (Maruszewski i Ścigała, 1998),
3. Rozumienie emocji, czyli możliwość odczytywania zawartych w emocjach informacji, dotyczących znaczenia danej sytuacji i skomplikowanych zależności w jej obrębie oraz wpływu emocji na przebieg sytuacji. Ta kompetencja obejmuje również identyfikację złożonych stanów afektywnych oraz współwystępujących emocji oraz pomaga w przewidywaniu sekwencji emocji. Stanowi specyficzną wiedzę o przyczynach emocji, ich uwarunkowaniach, przejawach i konsekwencjach w zachowaniu (Maruszewski i Ścigała, 1998).
4. Zarządzanie emocjami, a zatem zdolność odczuwania emocji i ich modulowania w sposób zapewniający wgląd i rozwój osobisty. Obejmuje ona skuteczną samoregulację i samokontrolę emocji, które zapobiegają dezorganizującemu wpływowi emocji na procesy poznawcze i działanie w sytuacjach trudnych. Pozwala na dokonanie refleksji nad przeżywanymi stanami afektywnymi oraz na doskonalenie samokontroli.

Zgodnie z koncepcją Golemana, inteligencja emocjonalna zawiera w sobie (Goleman, 1997, 1999; Mayer, Salovey i Caruso, 1999) zarówno kompetencje osobiste (świadomość własnych emocji, adekwatną samoocenę, sprawną samoregulację i samokontrolę dzięki pozostawaniu w stanie samoświadomości i umiejętnościom samomonitorowania oraz samomotywowania, motywację

osiągnięć i optymistyczne nastawienie), jak i społeczne (rozumienie emocji innych ludzi, empatię sprawne poruszanie się w sytuacjach społecznych, porozumiewanie się z innymi i budowanie więzi, kompetencje przywódcze, umiejętność współpracy w zespole, nastawienia prospołeczne, zaangażowanie w życie społeczne).

W modelu Bar-On'a inteligencja emocjonalna obejmuje kompetencje intra- i interpersonalne, zdolności adaptacyjne i zaradcze oraz ogólny nastrój i optymistyczne nastawienia (Jaworowska i Matczak, 2001).

Inteligencja emocjonalna rozwija się w oparciu o doświadczenia indywidualne, zapisane w pamięci autobiograficznej (Maruszewski i Ścigała, 1998). Rodzice, okazując miłość i troskę o dziecko, zapewniają mu poczucie bezpieczeństwa, a równocześnie objaśniając świat wewnętrznych przeżyć, pomagają dziecku rozpoznawać i rozumieć własne emocje. Początkowo regulują napięcie emocjonalne dziecka, chroniąc je przed przeżyciami przykrymi i dbając o zaspokojenie jego potrzeb, a także zapewniając mu przeżywanie pozytywnych emocji w kontakcie z opiekunem i w zabawie. Dzięki temu w przyszłości dziecko rozwinię funkcje samoopiekuńcze. Przyjmując pozycję drugiego człowieka, ułatwiają dziecku wczuwanie się w sytuację otaczających osób, kształtując jego empatię, a także zachęcają je do naprawiania wyrządzonych szkód, wzbudzając zdrowe poczucie winy. Zachęcają do ekspresji emocji, coraz bardziej w toku rozwoju opartej na werbalnym ich wyrażaniu, uczą odraczania gratyfikacji i kształtują samoregulację przeżywanych stanów emocjonalnych. Rozwój inteligencji emocjonalnej jest stopniowy i obejmuje powyżej wskazane kompetencje, od identyfikowania emocji aż do skutecznego nimi zarządzania.

Inteligencja emocjonalna umożliwia sprawniejsze poruszanie się w świecie własnych przeżyć, lepszy wgląd, możliwość porządkowania własnych celów, hierarchizowania motywów, dokonywania sprawniejszej kontroli emocji i działania. Zgodnie z koncepcją Golemana (1997), ułatwia osiągnięcie sukcesu życiowego. W kontaktach z ludźmi przysparza sympatii, umożliwia kooperację w szkole i w pracy, pomaga w rozwiązywaniu konfliktów. Może również czynić łatwiejszymi relacje z plcią przeciwną i pomagać w budowaniu satysfakcjonujących więzi. Osoby z wysoką inteligencją emocjonalną są też uważane za lepszych pracowników.

Również wtedy, gdy człowiek znajdzie się w niekorzystnych warunkach i nieprzyjnym otoczeniu, a jego życie nie przebiega pomyślnie, jest narażony na trudne sytuacje, utraty czy choroby, zagrożony wypaleniem zawodowym, inteligencja emocjonalna ułatwia mu przetrwanie i podjęcie skutecznych zmagañ zaradczych.

Ponieważ inteligencja emocjonalna wydaje się być zestawem kompetencji niezwykle przydatnych w codziennym życiu, powstało wiele poradników, wskazujących jak można ją rozwijać. Są one skierowane przede wszystkim do rodziców, kształtujących inteligencję emocjonalną swoich dzieci. Shapiro (1999) wskazuje, że rodzice chcący wychować dziecko o wysokim wskaźniku EI powinni zwrócić uwagę na kształtowanie empatii, autonomii,

umiejętność zachowań zgodnych z normami społecznymi oraz tych o charakterze ingracyjnym w relacjach z ludźmi, rozwiązywania sporów w konstruktywny sposób, umiejętność dostosowywania się do nieuchronnych zmian w życiu, wytrwałość w działaniu, rozwijanie pozytywnych nastawień wobec siebie i świata oraz regulowanie własnych emocji, zwłaszcza złości. Manzella i West (2003) podkreślają z kolei, że rozwijanie inteligencji emocjonalnej jest kluczowe w pracy osób zajmujących się zawodowo resocjalizacją i korekcją zachowań przestępczych. Bennett i współpracownicy (2010) podobne uwagi kierują do pielęgniarek, pracujących w instytucjach wymiaru sprawiedliwości.

Pojęcie inteligencji emocjonalnej spopularyzowało się w stopniu równym pojęciu stresu i weszło do języka potocznego. Każdy może za pomocą prostych metod, drogą internetową sprawdzić swój poziom inteligencji emocjonalnej i zastanowić się nad możliwościami jego podniesienia (por. <ftp://ftp.helion.pl/online/emocja/emocja-4.pdf>). Istnieją również testy psychologiczne (Jaworowska i Mateczak, 2001), umożliwiające bardziej zobiektywizowany pomiar kompetencji, które obejmuje inteligencja emocjonalna.

Deficyty inteligencji emocjonalnej niosą skutki w postaci braku wglądu we własne życie emocjonalne (rysy aleksytymii), nieumiejętności wyrażania emocji, co sprzyja ich kumulowaniu i gwałtownym spiętrzeniom emocjonalnym, a także zaleganiu emocji i skłonności do ruminacji, słabszego panowania nad emocjami i dezorganizującego wpływu emocji na procesy poznawcze i działanie. Emocje są wówczas nieadekwatne do sytuacji, nadmiernie silne, tworzą utrwalone nastawienia w postaci braku samoakceptacji i wrogości wobec innych ludzi. Skutkują trudnościami w wyborze kierunku działania i w wytrwałym jego utrzymywaniu przy obecności dystraktorów. Goleman (1997) mówi o analfabetyzmie emocjonalnym, który niesie koszty w postaci niezrozumienia złożonych sytuacji interpersonalnych, a w efekcie dokonywania aktów przemocy, chuligaństwa i wandalizmu, a także podejmowaniu ryzykownych zachowań (na przykład seksualnych) w celu redukcji przeżywanego napięcia. Również wzrastającą ilość objawów psychopatologicznych wśród młodzieży, zwłaszcza objawów depresji, przypisuje brakowi troski o emocjonalny rozwój młodego pokolenia.

INTELEGENCJA EMOCJONALNA SPRAWCÓW PRZESTĘPSTW

Analiza pojęcia inteligencji emocjonalnej w kontekście przestępczości wskazuje, iż znaczny odsetek sprawców (zarówno nieletnich, jak i dorosłych) posiada deficyty emocjonalne, które – mając utrwalony charakter – przejawiają się w postaci zaburzeń osobowości. Przykładowo – badania przeprowadzone w populacji brytyjskich przestępców pozwoliły stwierdzić objawy zaburzeń osobowości u 79% z osadzonych mężczyzn i u połowy kobiet – więźniarek (Singleton, Meltzer i Gatward, 1998).

Wśród nieletnich przestępców można za Moffit (1993) wyróżnić dwie grupy: tych, którzy pierwszego przestępstwa dopuścili się pod koniec okresu adolescencji lub póź-

niej (przestępcy o późnej inicjacji – PPI) i tych, którzy uczynili to wcześniej (przestępcy o wczesnej inicjacji – PWI). Porównanie tych dwóch grup nieletnich przestępców ujawnia wiele interesujących zależności.

Pierwsza grupa (PPI) cechuje się ograniczoną zdolnością kontroli własnej impulsywności; hamowanie reakcji u osób do niej należących zachodzi jedynie w warunkach mocnego zaangażowania świadomych procesów przetwarzania informacji. Nieletni przestępcy należący do grupy PPI odznaczają się również niższym, niż reszta populacji ilorazem inteligencji oraz tendencją do poszukiwania stymulacji w nowych sytuacjach (Carroll i in., 2006).

Psychologiczna charakterystyka nieletnich należących do drugiej grupy (PWI) jest bardziej złożona. Oprócz cech, które występują u nieletnich z grupy pierwszej, pojawia się wiele innych, wśród których na szczególną uwagę zasługują deficyty w zakresie funkcjonowania afektywnego: mniejsza empatyczność oraz niższe poczucie winy połączone ze skłonnością do manipulowania innymi ludźmi (Rayner, Kelly i Graham, 2005). Oprócz nich obserwuje się szereg zaburzeń związanych głównie z przebiegiem procesów poznawczych: np. deficyty uwagi powiązane z nadaktywnością (Ruchkin i in., 2001; Ross, 2008) oraz problemy z przewidywaniem konsekwencji działań (Koolhof i in., 2007). Część zaburzeń procesów poznawczych obserwowanych u nieletnich z grupy PWI ma bezpośredni związek z funkcjonowaniem w sferze społecznej. Należą do nich problemy związane z rozpoznawaniem mimiki twarzy wyrażającej lęk i gniew, poprawnym określeniem fiksacji oczu innej osoby oraz komunikacją werbalną. Istnieją dane wskazujące, że społeczne i antyspołeczne zachowania nieletnich z tej grupy są wywoływane przez zaburzenia neuronalne o podłożu genetycznym (Carroll i in., 2006). Wskazuje na to wysoki w tej grupie odsetek osób z ADHD (Rayner, Kelly i Graham, 2005) oraz innymi zaburzeniami neuropsychologicznymi (Olvera i in., 2005). Deficyty ujawniają się szczególnie w zadaniach wymagających sprawnego funkcjonowania kory przedczołowej, która odgrywa kluczową rolę w przeżywaniu uczuć moralnych (Damasio, 1999; Klimasiński, 1999; Koolhof i in., 2007). Istnieją podstawy, aby rozpoznać u tej grupy osób, dokonujących dewiacyjnych zachowań i będących sprawcami czynów zabronionych, dysocjalne zaburzenia osobowości (Petrila i Skeem, 2003; Jakubik 2000). Znacznie częściej w literaturze przedmiotu używa się pojęcia psychopatii¹. Termin ten – mimo licznych

¹ Pojęciami bliskimi konstruktwi psychopatii są terminy „dysocjalne zaburzenie osobowości” (osobowość dysocjalna; *dissocial personality disorder*) oraz „antyspołeczne zaburzenie osobowości” (osobowość antyspołeczna; *antisocial personality disorder*). W polskiej literaturze przedmiotu spotykamy się ponadto z określeniem „osobowość psychopatyczna” (lub socjopatyczna). Według Wysockiej (2008) charakteryzują ten konstrukt dwa główne kryteria: nieumiejętność nawiązywania kontaktów oraz deficyt lęku, które to cechy skutkują przejawianiem zachowań antyspołecznych, niepociągających za sobą poczucia winy sprawcy.

kontrowersji i usunięcia z oficjalnej klasyfikacji chorób i zaburzeń psychicznych – „zadomowił się” na dobre i wciąż jest obecny w słowniku nauk społecznych, jako co prawda piętnujący osobę, której zostaje przypisany, jednak wymowny, wyrazisty, barwny i dobrze ugruntowany w literaturze. W klasycznej pracy *The mask of sanity cleckley* charakteryzuje psychopatów przez pryzmat cech, przejawianych w trzech sferach: interpersonalnej (pozornie uroczy, pretensjonalni, egocentryczni, skłonni do manipulacji innymi), afektywnej (przeżywający płytkie, labilne emocje, pozbawieni empatii, niedoświadczający poczucia winy, o małej skłonności do subiektywnego doświadczania negatywnych emocji (*little subjective distress*) oraz behawioralnej (impulsywni, nieodpowiedzialni, podatni na nudę, pozbawieni długoterminowych celów, skłonni do łamania norm; por. Cleckley, 1941). Pojęcie „psychopatia” doczekało się operacjonalizacji dopiero po półwieczu. Kanadyjski psychiatra Hare (1991) stworzył i wystandaryzował technikę diagnostyczną PCL (*Psychopathy Checklist*), która została następnie udoskonalona (PCL-R). Jak pokazują badania, skazani uzyskujący wysokie wyniki w PCL-R (powyżej 30) są bardziej wrogo nastawieni do personelu więziennego i współwięźniów; charakteryzuje ich także wyższy poziom recydywy (Hare, 2002).

Osiowymi objawami psychopatii są nieumiejętność uczenia się i brak empatii. Psychopaci mają zasadnicze trudności w zakresie warunkowania awersyjnego i uczenia instrumentalnego (Blair, 2001). Dodatkowo, nie potrafią skutecznie przetwarzać informacji na temat przykrych stanów emocjonalnych (głównie lęku i smutku) innych ludzi. Kluczową strukturą mózgu w przypadku wszystkich wymienionych procesów jest ciało migdałowate (*amygdala*). Jego dysfunkcje są uważane za jedno z neuropsychicznych źródeł psychopatii (Blair, Morris, Frith i in., 1999). Badania wykorzystujące techniki neuroobrazowania potwierdzają tę tezę. Tiihonen wraz ze współpracownikami (2000), wykorzystując technikę MRI badał związek masy ciała migdałowatego z poziomem psychopatii mierzonym PCL-R. Okazało się, iż wysoki poziom psychopatii był związany ze zmniejszoną masą ciała migdałowatego. Kiehl i in. (2001) za pomocą funkcjonalnego rezonansu magnetycznego badali reakcje neuronalne osób z wysokimi i niskimi wynikami w PCL-R. Badanym eksponowano słowa o pozytywnym i negatywnym zabarwieniu emocjonalnym. W grupie osób, które uzyskały wysoki wynik w PCL-R zaobserwowano słabszą reakcję ciała migdałowatego podczas przetwarzania bodźców o negatywnej emocjonalnej konotacji. Wydaje się zatem, że koncepcja neuronalnego podłoża deficytów emocjonalnych w psychopatii znajduje liczne potwierdzenia eksperymentalne. Istnieją także badania wskazujące na biologiczne podłożo inteligencji emocjonalnej (koncepcja neuronów lustrzanych, por. Jankowiak-Siuda, Siemienuk i Grabowska, 2009).

SPECYFIKA PRZESTĘPSTW PRZECIWI MIENIU

Do grupy przestępstw przeciwko mieniu, należą kradzieże (w tym kradzieże rzeczy ruchomych, programów komputerowych, energii, impulsów telefonicznych, kart bankomatowych, praw majątkowych i innych), kradzieże z włamaniem oraz kradzieże z użyciem przemocy wobec osoby, czyli mające charakter rozboju². Na tle innych przestępstw przeciwko mieniu, wyróżnia się specyfika rozboju. Jedną z najistotniejszych cech odróżniających przestępstwa rozbójnicze od kradzieży lub włamań, a zarazem cechą stanowiącą o psychologicznej złożoności rozboju jest fakt, iż w jego trakcie dochodzi do bezpośredniej konfrontacji między napastnikiem i ofiarą. Każda konfrontacja, zwłaszcza w sytuacji silnego napięcia emocjonalnego, niesie za sobą ryzyko odniesienia obrażeń. Poza tym, jak zaznaczają kryminolodzy, ze względu na stosowanie przemocy przez sprawcę, rozbój jest przestępstwem znacznie poważniejszym od innych przestępstw przeciwko mieniu. Fakt popełnienia rozboju może być wręcz swoistym wskaźnikiem lub miarą zaangażowania sprawcy w kryminalną działalność.

Na konfrontację, do której dochodzi podczas rozboju można także popatrzeć z punktu widzenia specyficznych ‘profesjonalnych kompetencji’, które musi posiadać sprawca. Peter Letkeman (1973) analizując te cechy, wskazuje przede wszystkim na zaufanie sprawcy do własnych możliwości oraz umiejętnością sprawowania kontroli nad ofiarą lub ofiarami. Autor, starając się zobrazować specyfikę tych umiejętności, porównuje włamywacza do mechanika, natomiast sprawcę rozboju do praktykującego lekarza. Włamywacz podczas swojej „pracy” nie ma do czynienia z ludźmi, natomiast sprawca rozboju musi kontrolować nie tylko zachowanie ofiar w silnie stresogennej sytuacji, ale także inne, ważne elementy otoczenia. Dlatego cechami kluczowymi z punktu widzenia skuteczności sprawcy są pewność siebie i zaufanie do własnych możliwości. Trzeba jednak pamiętać, że – jak podkreślają Porter i Alison (2006) – każdy przypadek rozboju powinien być rozpatrywany jako dynamiczna interakcja, której wynik nie jest prostą konsekwencją zamiaru i cech sprawcy. Analizując 116 przypadków grupowego rozboju autorzy stwierdzili, iż przebieg interakcji sprawcy – ofiara(y) można opisać używając dwuwymiarowego schematu, uwzględniającego cztery style zachowania: dominacja – podporządkowanie oraz wrogość – współpraca.

Niektórzy kryminolodzy stosują do opisu zachowań sprawców i ofiar przestępstw gwałtownych schemat tzw. analizy transakcyjnej (Luckenbill, 1977; Polk, 1994; Collins, 2008). Jak pisze Collins (2008), przemoc rozpatrywana w kontekście zachowań przestępczych jest jak „ścieżek wydeptanych wokół konfrontacyjnego napięcia i strachu” (s. 8). W swojej analizie przestępstw, które zakończyły się śmiercią ofiary, Luckenbill (1977) wyróżnił następujące sześć stadiów interakcji:

- a) pierwsze: „otwierający ruch” ofiary (gest, wypowiedź, wyraz twarzy) jest przez sprawcę interpre-

² Kodeks Karny, rozdział XXXV, Art. 278–295.

towany jako zniewaga, niezależnie od jego rzeczowego znaczenia;

- b) drugie: sprawca uznaje, że zachowanie ofiary było zamierzone;
- c) trzecie: sprawca zamiast zignorować zdarzenie, podejmuje działanie odwetowe;
- d) czwarte: ofiara decyduje się stawić czoła napastnikowi;
- e) piąte: wywiązuje się walka;
- f) szóste: ofiara ginie (w większości przypadków rozbój na szczęście nie dochodzi do zabójstwa, natomiast sprawca dokonuje kradzieży na szkodę pobitej ofiary).

Powyższy opis wskazuje na trudności sprawcy w zrozumieniu komunikatów o treści emocjonalnej ze strony innych osób, dokonywanie nietrafnych wyjaśnień atrybucyjnych, przeżywanie wrogości, tendencję do natychmiastowego odreagowywania przeżywanych negatywnych emocji, kłopoty z samokontrolą emocji, niemożność analizy sytuacji w szerszym kontekście oraz trudności w przewidywaniu konsekwencji własnych działań, potwierdzając tym samym deficyty inteligencji emocjonalnej.

CELE I METODOLOGIA BADAŃ WŁASNYCH

PROBLEMY BADAWCZE

Jak wskazano powyżej, przeprowadzone dotychczas badania nie dają jednoznacznej odpowiedzi w kwestii poziomu inteligencji emocjonalnej w populacji przestępców. Zarazem w literaturze przedmiotu wyraźnie podkreśla się, iż znaczny odsetek kryminalistów charakteryzuje deficyty osobowościowe, w tym także poważne zaburzenia regulacji emocjonalnej. Ponieważ niedobory w tej sferze skutkują zaburzeniami procesów motywacyjnych oraz zakłóceniami samoregulacji, mogą także leżeć u podstaw zachowań antyspołecznych i czynów zabronionych prawem. Założono zatem, że:

I. Poziom inteligencji emocjonalnej przestępców w grupach N, R i K jest niższy od przeciętnego.

II. Ze względu na rozwojowe aspekty inteligencji emocjonalnej, nieletni sprawcy czynów zabronionych (N) charakteryzują się niższym poziomem inteligencji emocjonalnej niż dorośli (grupy R i K).

III. Sprawców czynów, w których istotny jest komponent agresywny (przestępstw rozbójniczych, R) charakteryzuje niższy poziom EI, niż sprawców kradzieży (K). Ostatnie założenie jest dodatkowo uzasadnione faktem, iż grupę R tworzyli recydywiści, w przypadku których z większym prawdopodobieństwem można mówić o przestępczym stylu życia, związanym m.in. z osłabieniem wrażliwości emocjonalnej jednostki.

GRUPA BADANA

Przedstawione problemy badawcze implikują dobór grup osób do badań oraz metody pomiaru. W badaniach, prze-

prowadzonych przez autorów wzięły udział trzy grupy mężczyzn:

Pierwsza: 54 nieletnich, wobec których orzeczono nadzór kuratorski (grupa N). Nieletni podlegali jurysdykcji Sądu Okręgowego w Krakowie (45 osób) oraz Sądu Rejonowego w Nowym Sączu (9 osób). Średnia wieku: 15.3. Większość nieletnich skazano za rozbój z Art. 280§ 1 k.k.³ (37 badanych). Wśród pozostałych, 9 osób skazano z Art. 280§2⁴, 7 z Art. 282⁵ i 1 z Art. 283⁶. 10 badanych zostało skazanych z więcej, niż jednego artykułu k.k., mianowicie: trzech z Art. 280§2 w związku z Art. 157§1⁷, trzech z Art. 280§1 w związku z Art. 282, oraz po jednym z Art. 280§ 1 i 2, Art. 280§1 w związku z Art. 190§1⁸ i Art. 280§1 w związku z Art. 223⁹.

Druga: 52 dorosłych przestępców – recydywistów, osadzonych w Zakładzie Karnym w Nowym Sączu (grupa R). Średnia wieku: 29.11. Wszyscy dorośli sprawcy rozbójnicy byli recydywistami penitencjarnymi. Skazano ich głównie za rozbój, z artykułu 280§1 k.k. (40 osób). Ponadto czterej zostali skazani z Art. 280§1 k.k. w połączeniu z art. 157§1¹⁰, trzech z Art. 280§1 w połączeniu z Art. 157§2¹¹. Pojedyncze skazania badanych w tej grupie dotyczyły także Art. 280§1 w związku z Art. 158§1¹², Art. 280§1 w związku z Art. 190§1, Art. 280§1 w związku z Art. 275§1¹³, Art. 280§1 w związku z Art. 283¹⁴ oraz Art. 13§1 w związku z Art. 280§1¹⁵ k.k. 11 spośród badanych (21.1%) określiło siebie jako grypsujących¹⁶.

³ Kto kradnie, używając przemocy wobec osoby lub grożąc natychmiastowym jej użyciem albo doprowadzając człowieka do stanu nieprzytomności lub bezbronności, podlega karze pozbawienia wolności od lat 2 do 12.

⁴ Jeżeli sprawca rozbójnicy posługuje się bronią palną, nożem lub innym podobnie niebezpiecznym przedmiotem lub środkiem obezwładniającym albo działa w inny sposób bezpośrednio zagrożający życiu lub wspólnie z inną osobą, która posługuje się taką bronią, przedmiotem, środkiem lub sposobem, podlega karze pozbawienia wolności na czas nie krótszy od lat 3.

⁵ Kto, w celu osiągnięcia korzyści majątkowej, przemocą, groźbą zamachu na życie lub zdrowie albo gwałtownego zamachu na mienie, doprowadza inną osobę do rozporządzenia mieniem własnym lub cudzym albo do zaprzestania działalności gospodarczej, podlega karze pozbawienia wolności od roku do lat 10.

⁶ W wypadku mniejszej wagi, sprawca czynu określonego w art. 279 § 1, art. 280 § 1 lub w art. 281 lub 282, podlega karze pozbawienia wolności od 3 miesięcy do lat 5.

⁷ Kto powoduje naruszenie czynności narządu ciała lub rozstrój zdrowia, inny niż określony w art. 156 § 1, podlega karze pozbawienia wolności od 3 miesięcy do lat 5.

⁸ Kto grozi innej osobie popełnieniem przestępstwa na jej szkodę lub szkodę osoby najbliższej, jeżeli groźba wzbudza w zagrożonym uzasadnioną obawę, że będzie spełniona, podlega grzywnie, karze ograniczenia wolności albo pozbawienia wolności do lat 2.

⁹ Kto, działając wspólnie i w porozumieniu z innymi osobami lub używając broni palnej, noża lub innego podobnie niebezpiecznego przedmiotu albo środka obezwładniającego, dopuszcza się czynnej napaści na funkcjonariusza publicznego lub osobę do pomocy mu przybraną podczas lub w związku z pełnieniem obowiązków służbowych, podlega karze pozbawienia wolności od roku do lat 10.

Trzecia: 30 dorosłych sprawców kradzieży, przebywających w Areszcie Śledczym Warszawa-Służewiec (grupa K, średnia wieku: 25,9). Osadzono ich na podstawie artykułów 278 k.k.¹⁷ oraz Art. 119 k.w.¹⁸.

METODY BADANIA

W badaniach zastosowano Kwestionariusz Inteligencji Emocjonalnej INTE. Jest on polską adaptacją narzędzia N.S. Schutte i współpracowników (1998), dokonaną przez A. Jaworowską i A. Matczak (2001). Podstawą teoretyczną INTE jest koncepcja inteligencji emocjonalnej autorstwa Saloveya i Mayera (1990). Autorzy definiując inteligencję emocjonalną podkreślają jej instrumentalne znaczenie; uważają, że jest ona zbiorem zdolności człowieka do „śledzenia własnych i cudzych uczuć i emocji, różnicowania ich oraz wykorzystywania uzyskiwanych na tej drodze informacji w kierowaniu swoim myśleniem i działaniem” (por. Jaworowska i Matczak, 2001, s. 7).

Kwestionariusz INTE składa się z 33 pozycji. Zadaniem osoby badanej jest ocena (w skali od 1 do 5), w jakim stopniu zgadza się kolejnymi twierdzeniami. Narzędzie charakteryzuje się wysoką rzetelnością (Jaworowska i Matczak, 2001). Może być stosowane zarówno w badaniach młodzieży, jak i dorosłych.

ANALIZA I INTERPRETACJA WYNIKÓW BADAŃ

Wyniki badań kwestionariuszem INTE zawiera Tabela 1. Wyniki uzyskane przez badanych w Kwestionariuszu INTE wskazują na przeciętne nasilenie badanej cechy. Różnicowanie pomiędzy poszczególnymi grupami jest także niewielkie. Odnosząc uzyskane dane do norm stenowych należy stwierdzić, iż średnie wyników badanych grup mieszczą się w przedziale wyników przeciętnych (w przypadku sprawców kradzieży na poziomie stenu 5, w pozostałych grupach na poziomie stenu 6; por. Jaworowska i Matczak, 2001). Tym samym negatywnie zve-

Tabela 1
Wyniki badania Kwestionariuszem INTE

	Sprawcy rozboju recydywiści (N=52)		Sprawcy rozboju nieletni (N=54)		Sprawcy rozboju (N=30)	
	x	SD	x	SD	x	SD
INTE	124.88	16,97		12.06		11.25

¹⁰ Kto powoduje naruszenie czynności narządu ciała lub rozstrój zdrowia, inny niż określony w art. 156 § 1, podlega karze pozbawienia wolności od 3 miesięcy do lat 5.

¹¹ Kto powoduje naruszenie czynności narządu ciała lub rozstrój zdrowia trwający nie dłużej niż 7 dni, podlega grzywnie, karze ograniczenia wolności albo pozbawienia wolności do lat 2.

¹² Kto bierze udział w bójce lub pobiciu, w którym naraża się człowieka na bezpośrednie niebezpieczeństwo utraty życia albo nastąpienie skutku określonego w art. 156 § 1 lub w art. 157 § 1, podlega karze pozbawienia wolności do lat 3.

¹³ Kto posługuje się dokumentem stwierdzającym tożsamość innej osoby albo jej prawa majątkowe lub dokument taki kradnie lub go przywłaszcza, podlega grzywnie, karze ograniczenia wolności albo pozbawienia wolności do lat 2.

¹⁴ W wypadku mniejszej wagi, sprawca czynu określonego w art. 279 § 1, art. 280 § 1 lub w art. 281 lub 282, podlega karze pozbawienia wolności od 3 miesięcy do lat 5.

¹⁵ Odpowiada za usiłowanie, kto w zamiarze popełnienia czynu zabronionego swoim zachowaniem bezpośrednio zmierza do jego dokonania, które jednak nie następuje.

¹⁶ Tym samym udział uczestników podkultury więziennej w badanej grupie odpowiadał procentowemu udziałowi grypsujących w populacji osadzonych w polskich zakładach karnych (por. Przybyliński, 2007).

¹⁷ Kto zabiera w celu przywłaszczenia cudzą rzecz ruchomą podlega karze pozbawienia wolności od 3 miesięcy do lat 5.

¹⁸ Kto kradnie lub przywłaszcza sobie cudzą rzecz ruchomą, jeżeli jej wartość nie przekracza 250 złotych podlega karze aresztu, ograniczenia wolności albo grzywny.

ryfikowano hipotezę I, w której założono, iż poziom inteligencji emocjonalnej przestępców w grupach N, R i K jest niższy od przeciętnego.

Porównanie średnich wyników w grupach R, N i K nie ujawniło istotnych statystycznie różnic między grupami (por. Tabele 2 do 4).

Rezultat uzyskany w Kwestionariuszu INTE wskazuje na brak różnic istotnych statystycznie między grupą dorosłych sprawców rozboju – przestępców recydywistów (R), a grupą nieletnich, wobec których orzeczono nadzór kuratorski (N).

Podobnie jak wskazano wyżej, także grupy dorosłych sprawców rozboju – przestępców recydywistów (R) i sprawców kradzieży (K) charakteryzował podobny poziom inteligencji emocjonalnej, mierzonej Kwestionariuszem INTE.

Pomiędzy grupą nieletnich, wobec których orzeczono nadzór kuratorski (N), a grupą dorosłych sprawców kradzieży (K), nie stwierdzono istotnych statystycznie różnic w wynikach Kwestionariusza INTE.

Powyższe wyniki wskazują, że hipoteza II, zakładająca, że ze względu na rozwojowe aspekty inteligencji emocjonalnej, nieletni sprawcy czynów zabronionych (N) charakteryzują się niższym poziomem inteligencji emocjonalnej niż dorośli (grupy R i K), została zweryfikowana negatywnie. Podobnie potwierdzenia w badaniach nie znalazła hipoteza III zakładająca, że sprawców czynów, w których istotny jest komponent agresywny (prze-

Tabela 2

Porównanie średnich wyników między recydywistami i nieletnimi sprawcami przestępstw rozbójniczych

	Recydywiści (N=52)		Nieletni (N=54)		t	p
	x	SD1	x	SD2		
INTE	124.88	16,97	125.14	12.06	-17	0.93

Tabela 3

Porównanie średnich wyników między sprawcami rozboju (nieletnimi) i sprawcami kradzieży

	Nieletni (N=54)		Sprawcy kradzieży (N=30)		t	p
	x	SD1	x	SD2		
INTE	125.14	12,06	121.33	11.25	-1.51	0.14

Tabela 4

Porównanie średnich wyników między sprawcami przestępstw rozboju (recydywistami) i sprawcami kradzieży

	Recydywiści (N=52)		Sprawcy kradzieży (N=30)		t	p
	x	SD1	x	SD2		
INTE	124.88	16,97	121.33	11.25	-1.02	0.31

stępstw rozbójniczych, R) charakteryzuje niższy poziom EI, niż sprawców kradzieży (K).

WNIOSKI I DYSKUSJA

Uzyskane wyniki wskazują na przeciętny poziom inteligencji emocjonalnej sprawców przestępstw przeciwko mieniu. Nie zaobserwowano istotnych różnic między nieletnimi a dorosłymi przestępcami, ani między sprawcami kradzieży i rozbójców. Także wielokrotni sprawcy, działający w warunkach recydywy, nie różnili się znacząco pod względem inteligencji emocjonalnej, od sprawców jednorazowych czynów zabronionych, ani od szerszej populacji. Warto pokusić się o interpretację tych wyników.

Po kilkunastoletnim okresie intensywnych badań zjawiska inteligencji emocjonalnej oraz doniesień na temat znaczenia EI w praktycznie każdej sferze życia, w ostatnich kilku latach pojawia się coraz więcej znaków zapytania i niejasności (por. Matthews i in., 2004; Zeidner, Roberts i Matthews, 2008). Początkowy entuzjazm połączony z tendencją do aplikowania programów mających na celu rozwijanie inteligencji emocjonalnej jako panaceum na wszelkie problemy natury psychologicznej zdaje się słabnąć. Przedstawione powyżej wyniki badań również nie są zgodne z – opartymi na analizie kompetencyjnego modelu EI – przewidywaniami. Można zasugerować co najmniej kilka przyczyn negatywnej weryfikacji założeń badawczych.

Po pierwsze należy zwrócić uwagę na zasygnalizowany już wyżej fakt braku „metodologicznej spójności” badań nad inteligencją emocjonalną. Nic dziwnego, iż badacze otrzymują sprzeczne wyniki, jeśli badania są prowadzone równoległe w ramach kilku paradygmatów. Wydaje się, że należałoby precyzyjnie zdefiniować sposób rozumienia pojęcia, a następnie stosować się do bę-

dących jego konsekwencją postulatów metodologicznych. Jak wskazują Matthews i in. (2004), warto przy okazji przeanalizować, które z rozpowszechnionych przekonań na temat EI opierają się na rzetelnie zdobywanej wiedzy, a którym można przyznać zaledwie status mitów.

Opierając się na kompetencyjnym modelu inteligencji emocjonalnej Mayera, Caruso i Saloveya (1999, 2000) można założyć, że jednostka dokonuje trafnej percepcji emocji przeżywanych przez siebie oraz innych ludzi, prawidłowo odczytuje informacje zawarte w doświadczeniach emocjonalnych oraz wykorzystuje je w procesach poznawczego opracowywania i rozwiązywania problemów, a następnie w sprawnym realizowaniu działania, podczas którego potrafi modulować emocje; powyższe procesy służą jednak celom przestępczym. Oznaczałoby to wykorzystanie posiadanych kompetencji dla skutecznego dokonania czynu zabronionego. Taka interpretacja jest zgodna z przytoczoną wcześniej definicją inteligencji emocjonalnej, przyjętą przez autorów kwestionariusza INTE, którzy rozumieją ją jako złożoną kompetencję o charakterze instrumentalnym, wykorzystywaną w kierowaniu swoim myśleniem i działaniem (nie określając jednak celu działania jako zgodnego ze społecznymi normami). Nawiązując do koncepcji Golemana można stwierdzić, że inteligencja emocjonalna powinna sprzyjać osiągnięciu sukcesu. Sukces w przestępczej hierarchii wartości może być natomiast ujmowany jako efekt przestępczych działań, co dotyczy zwłaszcza przestępstw przeciwko mieniu (szybkie wzbogacenie, poprawa statusu majątkowego i społecznego). Możliwe, że związane z inteligencją emocjonalną – w ujęciu Bar-On'a – optymistyczne nastawienie, staje się także przyczyną błędów poznawczych i złudzeń dotyczących własnej bezkarności, trudności w przewidywaniu konsekwencji podjętych działań i w realnej ocenie sytuacji.

Poza brakiem metodologicznej spójności, w przypadku badania populacji przestępczej sprawę komplikuje dodatkowo fakt, iż termin „przestępczość” obejmuje bardzo zróżnicowane zachowania, podejmowane przez sprawców, których niejednokrotnie nie łączy ze sobą nic, poza zdefiniowaną przez system wymiaru sprawiedliwości etykietą „przestępca”. Co więcej, nawet badania w których brali udział sprawcy tej samej kategorii czynów, nie przyniosły jak dotąd jednoznacznych rezultatów. Tak jest w przypadku wspomnianych wyżej badań nad inteligencją emocjonalną u sprawców przestępstw seksualnych. Podobnie, Hayes i O'Reilly (2007) nie stwierdzili różnic w zakresie poziomu EI między młodzieżą przestępczą (głównie sprawcy przestępstw przeciwko mieniu) i nieprzestępczą. Natomiast w badaniach Nearhood i współpracowników (2005) ustalono, że gotowość do popełnienia kradzieży w miejscu pracy korelowała dodatnio z umiejętnością rozpoznawania własnych emocji, ale ujemnie z poziomem empatii.

Warto też zauważyć, że deficyty inteligencji emocjonalnej częściej łączy się ze sprawstwem czynów zabronionych mających związek z konfliktami interpersonalnymi, o charakterze „gorącej” agresji, gdzie dochodzi do spiętrzenia i gwałtownego wyładowania przeżyć afektywnych. Takie czyny można wyjaśniać w kategoriach niezrozumienia intencji innych ludzi, projekcji negatywnych emocji sprawcy, labilności emocji, a zarazem zalegania uczuć, nieumiejętności ich wyrażania w społecznie akceptowany sposób, braku racjonalnej kontroli nad podjętym działaniem, co sprzyja burzliwym wyładowaniom o agresywnym charakterze. Występuje wówczas zaburzenie samoregulacji na poziomie popędowo-emocjonalnym. Jednak wtedy, gdy agresja ma charakter instrumentalny, jak w przypadku przestępstw przeciwko mieniu, mówi się raczej o zaburzeniu samoregulacji na poziomie kognitywnym, związanym z nieadekwatnym postrzeganiem siebie i świata, brakiem spójności i równowagi struktur poznawczych (Gierowski, Jaśkiewicz-Obydzińska i Najda, 2008). Agresja nie służy wówczas redukcji napięcia, a działanie przestępcze jest zaplanowaną, przemyślaną akcją, adekwatną do posiadanego obrazu świata i własnej osoby, wymagającą swoistego sprytu i umiejętności, m.in. umiejętności zarządzania własnymi emocjami tak, by nie dezorganizowały funkcjonowania.

Przyczyna negatywnej weryfikacji założeń w prezentowanych badaniach może też leżeć nie tyle po stronie deficytów regulacji emocjonalnej, ile zaburzeń procesów motywacyjnych. Jeśli procesy motywacyjne ukierunkowane są na osiąganie celów mających charakter nieprawidłowych standardów (na przykład szybkie wzbogacenie się bez wysiłku), wówczas posiadane kompetencje, w tym również te, które obejmuje inteligencja emocjonalna, są podporządkowane realizowanemu celowi, a zatem wprężone w służbę motywów przestępczych. Dokonując czynu zabronionego, sprawca zachowuje sprawną kontrolę emocjonalną, dzięki czemu emocje nie dezorganizują jego działania, a dzięki umiejętności rozpoznawania emocji innych uzyskuje ważne informacje, pomagające mu ko-

rygować podjęte działania. Emocje są zatem wówczas wykorzystywane w sposób instrumentalny. Nawet empatyczne współbrzmienie z innymi ludźmi może stać się ułatwieniem w manipulowaniu nimi i oszukiwaniu ich. W innych sytuacjach, przeżywane empatyczne pobudzenie i cierpienie, gdy jest nadmierne, może być źródłem błędów poznawczych, uruchamiania mechanizmów obronnych i wzbudzać agresywne emocje. Jak mówi Hoffman (2006, s. 197), sama empatia nie wystarczy – potrzebne są jeszcze normy, zasady i ich głęboka internalizacja.

Dlatego w analizie przyczyn przestępczości należałoby korzystać częściej z innych – obok teorii cech – paradygmatów, w ramach których możliwa jest charakterystyka motywacji do popełnienia przestępstwa; przydatne byłoby zwłaszcza określenie ogólnego i sytuacyjnego tła motywacyjnego, a na tym tle konkretnych procesów motywacyjnych (Gierowski, Jaśkiewicz-Obydzińska i Najda, 2008). Obiecującymi kierunkami rozważań wydają się być także refleksja nad autotelicznym aspektem przestępczości i jego neurofizjologicznymi korelatami (por. np. Katz, 1988; Schinkel, 2004; Studenski, 2004) oraz podkreślająca rolę tzw. stanów metamotywacyjnych teoria psychologicznej zmiany ukierunkowania Aptera (2001; por. także: Piotrowski, 2011).

Kolejną możliwą przyczyną niepotwierdzenia się założeń badawczych może być fakt, iż badania wykonane były w sytuacji pobytu sprawców w Zakładzie Karnym. Ta specyficzna sytuacja sprzyja tendencji do pozytywnej autoprezentacji, która pełnić może podwójną rolę – zmierzać do skrócenia czy złagodzenia kary, ale także do podtrzymania dobrego zdania o sobie, poczucia własnej wartości oraz wizji siebie jako dobrego człowieka i uniknięcia dysonansu między wizją własnej osoby a podjętym dewiacyjnym zachowaniem. Dlatego w niezbyt skomplikowanym Kwestionariuszu INTE mogły zostać przedstawione odpowiedzi służące uzyskaniu aprobaty społecznej i ta zmienna wpłynęła fałszująco na uzyskane wyniki. Problemem jest także całościowy charakter Kwestionariusza, niepozwalający na ocenę, jakie kompetencje mają deficytowy charakter, a które są dobrze rozwinięte. Możliwe jest na przykład, że jednostka potrafi sprawnie rozpoznawać zarówno emocje swoje, jak i innych ludzi, lecz charakteryzuje ją słabe współbrzmienie emocjonalne i brak poczucia winy, jak u manipulujących innymi ludźmi psychopatów. Jak wspomniano wyżej, populacja przestępcza jest wewnętrznie zróżnicowana – czynów przestępczych przeciwko mieniu dokonują nie tylko osoby dysocjalne, o utrwalonych psychopatycznych cechach osobowości, ale także sprawcy bez takich cech, pod wpływem okazji, pokusy czy namowy, czyli osoby bez poważnych deficytów w zakresie inteligencji emocjonalnej.

Dodać należy, że niezależnie od konieczności dalszych badań nad przedstawionym zagadnieniem intrapsychicznych uwarunkowań czynów przestępczych, warto zastanawiać się nad uwarunkowaniami potencjału poprawczego sprawców (Niewiadomska, 2007). W tym znaczeniu inteligencja emocjonalna może być wartościową bazą, na której można budować oddziaływania resocjalizacyjne.

LITERATURA

- Apter, M.J. (2001). An introduction to reversal theory. W: M.J. Apter (red.), *Motivational styles in everyday life: A guide to reversal theory* (s. 3–35). Washington: American Psychological Association.
- Bennett, C., Perry, J., Lapworth, T. (2010). Leadership skills for nurses working in the criminal justice system. *Nursing Standard*, 24, 40, 35–40.
- Blair, R.J.R. (2001). Neuro-cognitive models of aggression, the antisocial personality disorders and psychopathy. *Journal of Neurology, Neurosurgery and Psychiatry*, 71, 727–731.
- Blair, R.J.R., Morris, J.S., Frith, C.D., i in. (1999). Dissociable neural responses to facial expressions of sadness and anger. *Brain*, 122, 883–893.
- Bumby, K. i Hansen, D. (1997). Intimacy deficits, fear of intimacy and loneliness among sexual offenders. *Criminal Justice and Behaviour*, 24, 315–331.
- Carroll, A., Hemingway, F., Bower, J., Ashman, A., Houghton, S., Durkin, K. (2006). Impulsivity in Juvenile Delinquency: Differences Among Early-Onset, Late-Onset, and Non-Offenders. *Journal of Youth and Adolescence*, 35, 4, 519–529.
- Cleckley, H. (1941). *The mask of sanity*. St Louis: CV Mosby.
- Collins, R. (2008). *Violence: A micro-sociological theory*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Damasio, A. (1999). *The feeling of what happens*. London: Random House.
- Fisher, D., Beech, A., Browne, K. (1999). Comparison of sex offenders to nonoffenders on selected psychological measures. *International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology*, 43, 473–491. <ftp://ftp.helion.pl/online/emocja/emocja-4.pdf>
- Gardner, H. (2002). *Inteligencja wielorakie. Teoria w praktyce*. Poznań: Media Rodzina.
- Gierowski, J.K., Jaśkiewicz-Obydzińska, T., Najda, M. (2008). *Psychologia w postępowaniu karnym*. Warszawa: Wydawnictwo LexisNexis.
- Goleman, D. (1997). *Inteligencja emocjonalna*. Poznań: Media Rodzina.
- Goleman, D. (1999). *Inteligencja emocjonalna w praktyce*. Poznań: Media Rodzina.
- Hare, R.D. (1991). *The hare psychopathy checklist – revised*. Toronto: Multi-Health Systems.
- Hare, R.D. (2002). Psychopathy and risk for recidivism and violence. W: N.S. Gray, J. Laing, L. Noaks (red.), *Criminal justice, mental health and the politics of risk* (s. 27–47). London: Cavendish.
- Hayes, J.M., O'Reilly, G. (2007). *Emotional intelligence, mental health and juvenile delinquency*. Dublin: University College.
- Hoffman, M.L. (2006). *Empatia i rozwój moralny*. Gdańsk: GWP.
- Jakubik, A. (2000). *Zaburzenia osobowości*. Warszawa: Wydawnictwo Lekarskie PZWL.
- Jankowiak-Siuda, K., Siemieniuk, K., Grabowska, A. (2009). Neurobiologiczne podstawy empatii. *Neuropsychiatria i Neuropsychologia*, 4, 51–58.
- Jaworowska, A., Matczak, A. (2001). *Kwestionariusz Inteligencji Emocjonalnej INTE. Podręcznik*. Warszawa: PTP.
- Katz, J. (1988). *Seductions of crime: Moral and sensual attractions in doing evil*. New York: Basic Books.
- Kiehl, K.A., Smith, A.M., Hare, R.D., i in. (2001). Limbic abnormalities in affective processing by criminal psychopaths as revealed by functional magnetic resonance imaging. *Biological Psychiatry*, 50, 677–684.
- Klimasiński, K. (1999). *Elementy psychopatologii i psychologii klinicznej*. Kraków: Wydawnictwo UJ.
- Koolhof, R., Loeber, R., Wei, E.H., Pardini, D., Collet, D.A. (2007). Inhibition deficits of serious delinquent boys of low intelligence. *Criminal Behaviour and Mental Health*, 17, 274–292.
- Letkeman, P. (1973). *Crime as work*. Englewood Cliffs: Prentice-Hall.
- Lisak, D., Ivan, C. (1995). Deficits in intimacy and empathy in sexually aggressive men. *Journal of Interpersonal Violence*, 10, 296–308.
- Luckenbill, D. (1977). Criminal homicide as a situated transaction. *Social Problems*, 25, 2, 176–186.
- Manzella, L., West, B. (2003). Emotional intelligence and how it contributes to officer safety. *Corrections Today*, 6, 840–86.
- Matthews, G., Roberts, R.D., Zeidner, M. (2004). Seven Myths About Emotional Intelligence. *Psychological Inquiry*, 15, 3, 179–196.
- Maruszewski, T., Ścigala, E. (1998). *Emocje-aleksytymia-poznanie*. Poznań: Wydawnictwo Humaniora.
- Mayer, J.D., Salovey, P., Caruso, D. (1999). Emotional intelligence meets traditional standards for an intelligence. *Intelligence*, 27, 4, 267–298.
- Mayer, J.D., Salovey, P., Caruso, D. (2000). Models of Emotional Intelligence. W: R.J. Sternberg (red.), *The handbook of intelligence* (s. 396–420). New York: Cambridge University Press.
- Moffitt, T. (1993). Adolescent-limited and life-course persistent antisocial behavior: A developmental taxonomy. *Psychological Review*, 100, 647–701.
- Nearhood, L., Jacovino, J., Barchard, K.A. (2005, April). *Exploring the relationship between emotional intelligence and workplace theft*. Poster presented at the Western Psychological Association Annual Convention, Portland, OR. Pozyskano 22 listopada 2010 z: <http://faculty.unlv.edu/img/img/conference%20posters/EI%20and%20Theft.pdf>
- Niewiadomska, I. (2007). *Osobowościowe uwarunkowania skuteczności kary pozbawienia wolności*. Lublin: Wydawnictwo KUL.
- Olvera, R.L., Semrud-Clikeman, M., Pliszka, S.R., O'Donnell, L. (2005). Neuropsychological deficits in adolescents with conduct disorder and comorbid bipolar disorder: a pilot study. *Bipolar Disorders*, 7, 57–67.
- Petrila, J., Skeem, J.L. (2003). An introduction to the special issues on juvenile psychopathy and some reflections on the current debate. *Behavioral Sciences and the Law*, 21, 689–694.
- Piotrowski, P. (2011). *Rozbój. Uwarunkowania psychospołeczne, motywacja i racjonalność sprawców*. Warszawa: Wydawnictwo Akademickie „Żak”.
- Polk, K. (1994). *When men kill: Scenarios of masculine violence*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Porter, L.E., Alison, L.J. (2006). Behavioural coherence in group robbery: A circumplex model of offender and victim interactions. *Aggressive Behavior*, 32, 330–342.
- Przybyliński, S. (2007). *Podkultura więzienna. Wielowymiarowość rzeczywistości penitencjarnej*. Kraków: Impuls.
- Puglia, M.L., Stough, C., Carter, J.D., Megan, J. (2005). The emotional intelligence of adult sex offenders: Ability based EI assessment. *Journal of Sexual Aggression*, 11, 3, 249–258.

- Rayner, J., Kelly, T.P., Graham, F. (2005). Mental health, personality and cognitive problems in persistent adolescent offenders require long-term solutions: a pilot study. *The Journal of Forensic Psychiatry & Psychology*, 16, 2, 248–262.
- Ross, T. (2008). Current issues in self-regulation research and their significance for therapeutic intervention in offender groups. *International Journal of Behavioral Consultation and Therapy*, 4, 1, 68–81.
- Ruchkin, V., Kuposov, R. A., Eisemann, M., Hagglof, B. (2001). Conduct problems in Russian adolescents: the role of personality and parental rearing. *European Child and Adolescent Psychiatry*, 10, 19–27.
- Salovey, P., Mayer, J.D. (1990). Emotional intelligence. *Imagination, Cognition, and Personality*, 9, 185–211.
- Schinkel, W. (2004). The will to violence. *Theoretical Criminology*, 8, 5–31.
- Schutte, N.S., Malouff, J.M., Hall, L.E., Haggerty, D.J., Cooper, J.T., Golden, C.J., Dornheim, L. (1998). Development and validation of a measure of emotional intelligence. *Personality and Individual Differences*, 25, 167–177.
- Shapiro, L.E. (1999). *Jak wychować dziecko z wysokim EQ? Przewodnik dla rodziców*. Warszawa: Prószyński i Ska.
- Singleton, N., Meltzer, H., Gatward, R. (1998). *Psychiatric Morbidity among Prisoners in England and Wales*. London: Office for National Statistics.
- Studenski, R. (2004). *Ryzyko i ryzykowanie*. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.
- Tiihonen, J., Hodgins, S., Vaurio, O. i in. (2000). Amygdaloid volume loss in psychopathy. *Society for Neuroscience Abstracts*, 2017.
- Wysocka, E. (2008). *Diagnoza w resocjalizacji*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Zeidner, M., Roberts, R.D., Matthews, G. (2008). The Science of Emotional Intelligence Current Consensus and Controversies. *European Psychologist*, 13, 1, 64–78.